

Агафій Міринейський – історик і поет

священик Миколай Черняк

Серед представників культури ранньої Візантії Агафію Міринейському, історика і поету, належить особливе місце. У творчості Агафія історичне мислення поєднується з поетичним баченням світу. В історичних творах Агафій завжди залишається поетом, а в поетичних творах – істориком.

Для Агафія історія і поезія – рідні сестри. Старша сестра – історія, описується ним, непідкупною і мудрою наставницею людей у чесноті. Клію правдива, суворя, безстороння, і тільки вона дарує діjanням смертних божественне безсмертя. Молодша ж сестра – поезія – прекрасна, наповнена священним захопленням і натхненням, хоча трохи легковажна та довірлива. Поезія для людини – лише задоволення, розвага. Історія ж – діло велике і серйозне. Поезія повинна вчитися в історії мудрості, історія в поезії – красномовству.

Страх зникнення володіє світом, і лише історія дарує людям промінь надії. Пам'ять людська скороминуща і швидкоплинна. Заміна її – історія. Полководець, який перемагає у війнах, зодчий, який споруджує міста, атлет, увінчаний лавровим вінком на арені, воїн, який проливає кров у боях, – всі вони тремтять при думці про те, що похмурі води Стіксу разом з життям поглинуть і їх славу. І лише історія здатна оцінити їх дії і винести остаточний та справедливий вирок.

Про життя і творчість Агафія ми знаємо з його історичних праць і коротких згадок про нього візантійських письменників Менандра Протикгора, Іоана Епіфанійського, Єваґрія, Феофана і Льва Диякона. Деякі відомості про нього ми черпаємо і з «Лексикону» Суді¹.

Агафій був уродженцем міста Мірина в Малій Азії. Звідси й виникло його прізвище – Міринейський. Любов до поезії і шана перед історією зумовили роздвоєність його творчості. За своє коротке

¹ Левченко М. В. Византийский историк Агафий Миринейский и его мировоззрение // Византийский временник. – М., 1950. – Т. 3. – С. 62.

життя (нар. пр. 536 р. – пом. близ. 582 р.) Агафій написав порівняно багато. Серед його творів ми знаходимо твори різних жанрів і неоднакової художньої цінності: це й відмічені істинним ліричним талантом віршовані мініатюри в дусі анакреонтичної поезії, і кілька розумових, пронизаних моралістичними мотивами, більш розумних, ніж натхнених, епіграм, і, нарешті, великі історичні твори, написані за всіма канонами античної історіографії. У всіх цих творах Агафій – поет йде пліч-о-пліч з Агафієм – істориком, а іноді вони суперечать один одному.

Тривоги і турботи повсякденного життя з її боротьбою за існування і за місце в суспільстві споруджували часом великі перешкоди на творчому шляху письменника.

Дитинство і рання юність Агафія пройшли в колі досить заможної та освіченої сім'ї, спершу в Мірині, а потім у Константинополі. Його батько, ритор Мемнон, користувався популярністю і повагою в рідному місті. Ще в трирічному віці Агафій втратив матір, Періклу, смерть якої пізніше гірко оплакав в одній з епіграм.

В Агафія були сестра і два брати, з якими його пов'язували узи міцної дружби. Освіту Агафій отримав у дусі традицій своєї родини: він вивчав риторику і юриспруденцію в Константинополі та Олександрії. У кінці 50-х років VI ст. його спіткало нещастя: сім'я розорилася, і юнакові довелося заробляти на життя своєю працею. *«Отже, – пише він про себе, – моє ім'я – Агафій, по-батькові – Мірина, батько – Мемнон, заняття – римські закони і судові спори»*. Професія адвоката, однак, не припала до душі майбутньому письменникові. Ще в ранній юності він всім серцем тягнувся до поезії, до поетичної творчості: *«З дитинства я найбільше захоплювався героїчним ритмом і цілком упивався солодкістю поетичного мовлення»*. Але сувора необхідність заважала повністю віддатися улюбленій справі. Праця юриста все більше й більше перетворювалася в ланцюги, що сковують пориви його творчої натури. Замість заняття *«солодкими ритмами»* і читання творів древніх мудреців Агафій, за його власними словами, повинен був цілі дні просиджувати в портику поблизу імператорського палацу, складаючи клієнтам різні прохання і скарги:

«Я ж, навпаки, просиджую біля імператорського портику з раннього ранку до заходу сонця, вивчаю і пояснюю документи, пов'язані із судовими справами і процесами. Я надзвичайно

страждаю, коли мене турбують ними, і в той же час сумую, коли не турбують, тому що без праці і турбот мені важко було б забезпечити себе необхідним для життя»².

Адвокатура принесла Агафію зв'язки в суспільстві і засоби до існування, а широка освіченість – звання схоластика.

Захоплюючись поезією, Агафій зблизився з представниками константинопольської духовної еліти і увійшов до літературного гуртка відомого поета Павла Сіленціарія. Існує гіпотеза, що Агафій навіть поріднився з ним, одружившись на його дочці. У всякому разі, Павло Сіленціарій грав у стосунках з Агафієм роль патрона і мецената, допоміг йому проникнути в літературні кола столиці, познайомив з поетами Дамохарісом, Іоаном Варвукалом та іншими письменниками того часу.

Ще за життя Юстиніана Агафій опублікував у Константинополі першу збірку ліричних віршів за мотивами античних любовних міфів, який він назвав «Дафгюсха». Ця збірка віршів, пройнятих істинним поетичним почуттям, принесла молодому поетові популярність у колах столичної інтелігенції.

Юність Агафія протікала серед золотої молоді столиці і він зовсім не цурався різних радощів буття. Але навіть у молоді роки Агафій відрізнявся вдумливістю, серйозним характером, схильністю до філософських роздумів. Павло Сіленціарій жартівливо дорікав Агафію в тому, що він більше віддається думі, ніж любові, віддає перевагу більше Афіні, ніж Афродіті і навіть у свята займається юридичною роботою.

Агафія не захоплювали безпутність і нестриманість знатних юнаків Константинополя, він засуджував їхні захоплення перегонами і боротьбою церковних партій. Як різке відрізняється в цьому відношенні Агафій від свого продовжувача Менандра, який віддав молодість іподрому і палестрі, а не книгам і каламу.

Освіченість і поетична обдарованість у поєднанні з працьовитістю дозволили Агафію в 567 – 568 рр. видати великий збірник (понад 100 віршованих епіграм грецьких поетів), відомий під назвою «Цикл». Чільне місце в «Циклі» належало епіграмам самого Агафія.

За звичаєм того часу Агафій у передмові до збірки написав хвалебний гімн царюванню імператора Юстина II (565–578). Можливо, поет розраховував такою ціною добитися уваги василевса, проте «Цикл»

² Агафий Миринейский. О царствовании Юстиниана. – М.: Арктос-Вика-пресс, 1996. – С. 113.

не був помічений при дворі і, незважаючи на заступництво секретаря імператора Евтіхіана, не приніс Агафію ні грошей, ні кар'єри.

Видання «Циклу» зміцнило літературні зв'язки Агафія не тільки в столиці, а й за її межами. Виросла його популярність і в Мірині, де пізніше на честь Агафія, його батька і брата була споруджена статуя. Громадські та літературні інтереси пов'язували поета і зі Смирною. У віршах Агафій, прославляє прекрасні будівлі, які прикрашали це місто, явно відчувається вплив смирнської поетичної школи.

Епіграми самого Агафія, включені в «Цикл», проливають світло на внутрішній світ письменника. Однак зайве захоплення формою іноді затемнює в них особистий елемент, моралізаторство приховує справжню пристрасть і глибоке почуття. Навіть в епіграмах еротичного характеру порою панує дидактичний тон, і сама еротика служить засобом проповіді високої моральності і традиційної моралі. Агафій – поет любить химерну гру слів, дотримуючись традицій Леоніда Тарентського і Антіпатра Сидонського. У сфері естетичних поглядів, художніх прийомів і метрики на Агафія, крім того, безперечний вплив мав поет Нонн і його літературна школа.

Разом з тим багато епіграм Агафія описують події реального життя, відображають його особисті переживання і думи. Крізь товщу поетичних стереотипів іноді пробивається справжнє почуття. Це найбільше відноситься до епітафій Агафія, до опису природи, краси світу, оспівуванню людської праці, пишноти будівель, створених руками людей. Античні поетичні традиції, однак, не пригнічують індивідуальності письменника, вони панують над ним, але не позбавляють його самостійності, а органічно зливаються з його світоглядом, входять в його плоть і кров, не перешкоджають його самовираженню.

Молодість Агафія, що промелькнула, як одна мить, породила в поетичній душі письменника не тільки солодкі спогади, але й сумну свідомість необхідності приступити до серйозної справи, справи, яка дозволила б йому залишити свій слід на землі. Натура обдарована, він прагнув до творчості, але творчості мудрої, значної і корисної. Адже, за його власним визнанням, досі він займався поезією не заради користі, а заради задоволення.

З роками Агафія поряд з поезією все більше і більше тягне заняття наукою. Він цікавиться незвичайними явищами природи, причинами стихійних лих, зокрема землетрусів, зав'язує дружбу зі знаменитим буді-

вельником храму св. Софії Анфімієм із Трал і його братом, рішуче озброюється проти лженауки і пізніше іронічно висміює лжевчення Уранія.

Вже у зрілому віці, випробувавши деякі розчарування на поетичній ниві, Агафій вирішує обрати інше, як йому здається, більш корисне і серйозне заняття – він стає істориком. Плодом тривалих роздумів, вивчення документів, дипломатичного листування, записів розповідей очевидців, знайомства з працями античних і візантійських авторів став твір «Про царювання Юстиніана»³.

Праця Агафія складається з п'яти книг і охоплює порівняно невеликий відрізок часу – всього лише сім років правління прославленого імператора – з 552 по 558 р. Твір являє собою безпосереднє продовження «Історії війн Юстиніана» Прокопія. Цього історика Агафій вважає зразком для наслідування і своїм наставником, що, однак, не заважає йому часом сперечатися з ним.

Писати свій твір Агафій почав близько 570 р. Проте його задумам не судилося здійснитися. Агафій помер у віці близько 46 років і не встиг завершити розпочату працю. Датою смерті Агафія, зазвичай, вважають 582 р., бо історик пережив перського шаха Хосрова I, померлого в 579 р., і не дожив до царювання на візантійському престолі Маврикія в 582 р.

За коротке життя Агафій, однак, створив такі праці, які зберегли пам'ять про нього як про історика і поета, що залишив значний слід у візантійській історіографії та літературі VI ст.

Агафію – поету й історику – завжди доводилося страждати від порівняння з більш талановитими сучасниками. У поезії його затмрювали Павло Сіленціарій і Нонн, в історії – Прокопій. І якщо в поетичній творчості Агафій, незважаючи на деяку розсудливість і дидактичний тон дуже стилізованих під античність епіграм, все ж витримував порівняння з іншими, то в історії він, звичайно, набагато поступався Прокопію.

Усі дослідники, які займалися вивченням історичних творів Агафія, так чи інакше порівнювали цих істориків VI ст.⁴.

Ще Е. Гібон категорично віддав перевагу Прокопію, вважаючи Агафія поетом і ритором, а не істориком. Б. Нібур, Дж. Бьюрі і

³ Левченко М. В. Византийский историк Агафий Миринейский и его мировоззрение // Византийский временник. – М., 1950. – Т. 3. – С. 66.

⁴ Див.: Бибигов М. Историческая литература Византии. – СПб.: Алетейя, 1998. – 315 с.

А. Васильєв, не замислюючись, віддавали пальму першості Прокопію, вважаючи, що Прокопій перевершував Агафія широтою кругозору, обізнаністю, знанням життя. Лише поетичний літературний стиль Агафія, з точки зору Дж. Б'юрі, міг більше подобатися сучасникам, ніж сухуватий виклад Прокопія.

Джерела історичних творів Агафія були двоякого роду: антична і ранньо-візантійська літературна традиція і усна інформація та документи. Агафій, ерудит і кабінетний вчений, природно, широко користується працями своїх попередників. Його приваблюють твори Олександра Полігістора, Аристотеля, Азінія Квадрата, Діодора, Лукіана, Полібія, Геродота, Ксенофонта, Фукідіда, Бероза, Сіммаху, Діона, Ктесія, Прокопія, а з поетів – Піндара, Нонна, Павла Сіленціарія. Безперечно, найбільший вплив на нього зробили Геродот, Фулідід і Прокопій.

Агафій ставився до створення історичної праці з винятковою серйозністю. Він розумів всю складність свого завдання і намагався закласти фундамент для об'єктивного висвітлення фактів і ретельного підбору джерел. У цьому відношенні Агафій був навіть більш сумлінним вченим, ніж Прокопій. На відміну від Прокопія, який збирав (особливо, звичайно, в «Таємній історії») всякі легенди і навіть просто плітки, Агафій дуже уважний до розшуку і критичної перевірки історичних матеріалів. Він використовував багато цінних документів, протоколи судових процесів, оповідання воєначальників, послів, купців, перекладачів – звідси достатня достовірність його розповіді. Як відомо, йому, наприклад, вдалося використати перські хроніки, перекладені для нього його другом Сергієм.

Разом з тим Агафій значно менше, ніж Прокопій, обізнаний про всі події, що відбуваються. Його становище дрібного адвоката, скромного інтелігента не йде ні в яке порівняння з положенням Прокопія, великого чиновника, що знаходиться в урядових колах. Якщо Прокопію було відкрито багато, навіть секретні документи, якщо він мав доступ до таємних нарад через свого патрона Велісарія, дивився на всі події з висоти урядових сфер, то кругозір Агафія, природно, не міг зрівнятися, він особисто мало що бачив і знав. Тому-то йому так необхідно було вдаватися за допомогою до друзів при зборі матеріалів для своєї праці. А саме написання цього твору було для нього пов'язане з набагато більшими труднощами, ніж для Прокопія.

Через відсутність особистого досвіду, особливо військового, достовірність «Історії» Агафія дуже страждає, зокрема в порівнянні з Амміаном Марцелліном і Прокопієм. Впадає в очі різна ступінь обізнаності Агафія, коли вона стосується тих чи інших сюжетів. Незадовільно інформований Агафій про життя франків у висвітленні історії та географії Італії, у нього є помилки; дещо краще він знає стан справ у Лазіке, що, мабуть, пояснюється наявністю якогось достовірного усного джерела. Природно, що політична історія, написана поетом, і військова, створена юристом, мають очевидні слабкості і прогалини. Набагато сильніший Агафій в екскурсах і описах природниче-наукового і етичного характеру. Тут його думки оригінальні, а мова енергійна, тут форма не затьмарює змісту, а риторичні фігури не заважають викладу. Речі ж дійових осіб красномовні в оповіданнях, не несуть у собі індивідуальних характеристик і відображають лише погляди самого Агафія.

Порівнюючи історичні твори Агафія і Прокопія, ми повинні, звичайно, віддати перевагу обізнаності та широті знань Прокопія, але визнати більшу об'єктивність Агафія, продуманість і цілеспрямованість у підході до теми розповіді. Справедлива думка вчених, що Агафій поступається Прокопію в сенсі таланту та обізнаності у військових і цивільних справах. Але не можна погодитися з твердженням, ніби Агафій – співак любовних пісень – був не здатен давати правильні оцінки історичним фактам, що поетичне сприйняття світу притупляло в ньому свободу і гостроту історичного погляду, а фантазія і рефлексія затемнювали достовірність розповіді.

У науковій літературі Агафій, зазвичай, змальовувався як один з останніх представників античної історіографії на візантійській арені. Його світогляд так само, як і світогляд Прокопія, консервативний; обидва захоплювалися нев'янучою чарівністю греко-римської цивілізації і відрізнялися індиферентизмом у питаннях віри. Проводилися аналогії при вивченні праць Агафія і Прокопія, і їх світогляд зближався. Обидва історики зображувалися як продовжувачі історіографічних традицій Геродота і Фукідіда. І здавалося, мало що можна було додати до тих відомостей про Агафія, які міцно склалися в науці.

Агафій був, як ми бачимо, людиною двох покликань – поетом і істориком. У своїй історичній праці, за його словами, він прагнув поєднати харит з музами. У поезії, згідно з вченням Платона, душі людські

переймаються піднесеним захватом і породжують воістину прекрасне. Історія ж – мудрий вчитель, вона навіть корисніша від філософії, «матері наук»⁵.

Усвідомлюючи обов'язок історика писати правду і тільки правду, Агафій мріяв цілком віддатися цій благородній праці, однак повсякденні турботи про заробіток відволікали його від улюбленої справи. Для створення історичного твору, з сумом говорить Агафій, потрібна насамперед свобода. Необхідно багато працювати, читати древніх мудреців і вчитися в них, уважно шукати і порівнювати історичні матеріали, бути безстороннім у всьому, і тільки тоді історик зможе написати правдиву історію своїх днів.

Думка про те, що призначення історика – служіння істині, аж ніяк не нова як в античній, так і в ранньо-візантійській історіографії. Однак у Агафія, мабуть, слова менше розходяться з ділом, ніж у інших сучасних йому істориків, зокрема у Прокопія.

Проте Агафій намагається по можливості бути об'єктивним. Він віддає належне Юстиніану за його активну зовнішню політику. Агафію імponує ідея відновлення колишньої величі Римської імперії яку втілював у життя Юстиніан. У цій оцінці завоювницької політики звучать, з одного боку, патріотичні нотки, характерні для візантійської інтелігенції, вірної традиціям сильної римської держави, а з іншого боку, у підтексті відчувається осуд Юстина II за його важкі зовнішньополітичні невдачі.

Римський патріотизм Агафія знайшов вираження і в його поетичній творчості: в одній з епіграм, зокрема, він закликає Рим підпорядкувати зарозумілих еллінів своїм законам.

Оцінка правління Юстиніана в цілому відрізняється достатньою політичною лояльністю. Історик бачить у діяльності цього правителя як позитивні, так і негативні риси. Гідна похвал, з точки зору Агафія, зовнішня політика цього імператора в перший період його царювання. Для Агафія Юстиніан – перший з візантійських василевсів, що показав себе як істинно римський імператор. Він провів найбільші переможні війни на Заході і повернув під владу римлян Північну Африку, Сицилію, стародавній Рим і всю Італію. Агафій не сумнівається в благодійності візантійського завоювання для західних країн і народів.

⁵ Византийский Временник. Вып. XX. – М., 1961. – С. 23-31.

Загублені раніше провінції імперії завдяки перемогам Юстиніана знову прикрасились вітчизняними законами, а варвари долучилися до римської цивілізації. Агафій вірить у силу римської зброї, його захоплює опис не подвигів предків, а подвигів сучасників. Гордовите захоплення викликає у нього, наприклад, перемога візантійців в Італії над полчищами франків і алеманів у кровопролитній битві на берегах Касіліна, коли хвилі річки забарвилися кров'ю варварів.

Агафій виправдовує зовнішню політику Юстиніана на Заході, оскільки вважає, що війни його – це не завоювання і поневолення чужоземних народів, а захист володінь римлян від варварів. Історик порівнює їх з боротьбою греків за свою незалежність проти персів. У зв'язку з цим автор висловлює загальні судження про війни. Якщо мета війни настільки піднесена і справедлива, як захист батьківщини і боротьба за свободу, то воюючи сторону супроводжує щастя, якщо ж війни породжені жагою наживи, нерозсудливістю і несправедливістю і несуть лиха народам, то вони згубні і для самих зачинщиків.

Подібна оцінка воєн Юстиніана на Заході особливо знаменна, якщо врахувати, що Агафію не чужі пацифістські ідеї. Він ненавидить війни і з приголомшливою ясністю бачить їх згубні наслідки для народів. Для нього війни – породження зла, вираз самих найнижчих проявів людської природи, а не здійснення волі божества. Прославляючи перемоги візантійської зброї на Заході, Агафій дещо по-іншому оцінює війни Юстиніана в Лазіке. Хоча і тут він шукає виправдання воєн цього імператора в захисті лазів від персів, але разом з тим усвідомлює справедливість прагнення тубільних народів до незалежності і згубність грабіжницької політики полководців і чиновників імперії.

Отже, на думку Агафія, прорахунки Юстиніана в його зовнішній політиці складалися аж ніяк не тому, що він вів широкі завоювання на Заході чи захищав кордони держави на Сході, а в тому, що він не зміг до кінця здійснити грандіозні плани і повністю відновити колишню могутність Римської імперії.

Художнє кредо Агафія було виражене в його відомій крилатій фразі – історія повинна з'єднувати харит з музами. Іншими словами, історик повинен думати і про красу форми, і про правдивість, серйозність і глибину змісту. Естетичні погляди Агафія відрізнялися від

поглядів Прокопія. Агафій був глибоко переконаний в тому, що жанр розповіді – теж мистецтво. Історію треба писати красиво, тішити нею читача, але історик повинен писати суворіше, підкорятися істині, а не захоплюватися вигадкою.

Агафій, при всьому своєму індивідуалізмі, не був письменником одинаком. Міцні пута пов'язували його з навколишньою привілейованою духовною елітою ранньо-візантійського суспільства. Товариський характер історика, його захоплення поезією, його розум і талант, схильність до задоволень і веселого життя дарували Агафію багатьох друзів, серед яких були відомі поети й письменники його часу. Він не був, як ми бачили, людиною знатного походження і не піднімався дуже високо службовими сходами, а, навпаки, сам шукав заступництва двору і впливових вельмож. Агафій був досить заможною людиною, хоча часом потребував грошей. Серед його друзів були люди середнього рівня життя, такі ж, як він, інтелігенти – письменники, вчені, художники. Агафій завжди був далекий від урядових сфер, а рівним чином і від народу. Якщо говорити про філософію історії, про метод і характер історичного оповідання, про загальний стиль і насиченість античними ремінісценціями, то історичний твір Агафія досить близько стоїть до творів античних і пізньо-римських письменників, що дуже характерно для тієї перехідної епохи, в яку він жив. Твори Агафія користувалися успіхом публіки, і пам'ять про нього зберегли багато візантійських істориків.

Список джерел і літератури:

1. Агафій Миринейский. О царствовании Юстиниана. – М.: Арктос-Вика-пресс, 1996. – 256 с.
2. Бибииков М. Историческая литература Византии. – СПб.: Алетейя, 1998. – 315 с.
3. Византийский Временник. Вып. XX. – Москва, 1961. – С. 23-31.
4. Левченко М.В. Византийский историк Агафий Миринейский и его мировоззрение // Византийский временник. – М., 1950. – Т. 4. – С. 60-70.
5. Удальцова З. В. Идеино-политическая борьба в ранней Византии. – Москва, 1974. – с. 325.